

СТАЛИНОВАТА СТРАТЕГИЯ В НАЧАЛОТО НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Бойко Белегов

Повече от половин век проблемът за началото на Втората световна война, за стратегиите на воюващите страни продължава да привлича вниманието на общественото съзнание. Безкрайни са дискусиите сред историци, политици, социолози и др.

В най-общ план от официалната съветска историография до разпадане на посттоталитарната система бяха лансирани концепции (по същество напълно идеологизирани и подчинени на политиката на съветското ръководство) за необходимостта от сключване на пакт с Германия, за внезапността на нападението на Германия и неподготвеността на Червената армия и т. н. Огласяването на засекретени документи в началото на 90-те години обаче взриви общественото мнение в Русия. Започна мъчителен път за преосмисляне на събитията от началния период на войната. Този мъчителен път е показан много оригинално от известния руски историк академик Ю. Афанасиев. В своя публикация¹ той пише: "Още през 1987 г., когато стана известно, че през първите дни на войната попадат в немски плен и са унищожени повече от три милиона съветски войници и офицери, аз възприемах мащаба и трагизма на това събитие като невероятни. Причините за това събитие най-често се обясняваха тогава, в това число и от мене, най-вече с "престъпната" небрежност на сталинския режим, допуснал внезапността на хитлеристкото нападение срещу Съветския съюз. Почти никой до последно време не се опита да види в тази трагедия закономерна проява и следствие от формираната се през годините на сталинска стратегия за война срещу капиталистическа Европа и преди всичко срещу Германия.

И сега, в наши дни, продължава Афанасиев, когато станаха достояние на учените и на цялата общественост никому недостъпни документи, стана възможно безпристрастно да се погледне на добре известните факти от тези години и става все по-очевидно, че пропагандната версия за отбраната и за вероломността на хитлеризма въобще не е била такава, както десетилетия я представяха съветската наука и съветската пропаганда.

Ю. Афанасиев изтъква, че в действителност никога не се е мислело за отбранителна война, а за несполучливо организирана настъпателна стратегия срещу хитлеристка Германия. Друг, занимаващ се с този проблем историк – А. В. Невежин – дори смята, че идеята за настъпателна война е формирана още на XVIII конгрес на ВКП(б) през март 1939 и се базирала на сталинския тезис за враждебно капиталистическо обкръжение, в която се намирал СССР и което неимуемо ще бъде разкъсано само в хода на неизбежната война. Тази версия се основава на често повтарящата се по това време, най-вече от тогавашния Народен комисар на отбраната К. Ворошилов, мисъл, че в случай на агресия срещу Съветския съюз потенциалният противник неминуемо ще бъде отблъснат от границите и разгромен на неговата територия².

В. Невежин смята също, че в книгата си "Денят "М" В. Суворов правилно отбелязва, че на XVIII конгрес на ВКП(б) много се е говорило за изпреварващ удар и за мълниеносно пренасяне на бойните действия на територията на противника при агресия срещу СССР. Този извод според В. Невежин се потвърждава и от стенографския отчет на конгреса, и от изказването на началника на Главното управление за политическа пропаганда в Червената армия (ГУППКА) Л. Мехлис. Позовавайки се на сталинския "Кратък курс по история на ВКП(б)", Л. Мехлис заявил "че е близко това време, когато Червената армия в отговор на наглото нападение на врага ще помогне на работниците от страните агресори да се освободят от игото на фашизма, от игото на капиталистическото робство и ще ликвидира капиталистическото обкръжение"³.

В основата си тезата на В. Невежин е вярна, въпреки че не е подкрепена с достатъчно доказателства. През 1939 г. действително започва да се формира сталинската стратегия за предстоящия

конфликт в Европа, което се потвърждава и от последвалите действия на съветското ръководство. Идеята за настъпателна война придобива своя завършен вид през пролетта на 1941 г.

"Нагло нападение" срещу Съветския съюз, за което с патос говори Л. Мехлис от трибуната на XVIII конгрес, не е последвано нито през 1939 г., нито през 1940 г. Събитията вземат съвсем друг обрат. На 23 август 1939 г. в Москва е подписан Съветско-германският пакт за ненападение и секретен протокол за поделяне на сферите на интереси в Европа.

Убедителен е М. Нарински в твърдението си, че публикуваните нови документи свидетелстват, че заплахата за Съветския съюз от страна на Германия през август и септември 1939 г. не е съществувала. В този момент нацисткото ръководство не е било готово за война срещу Съветския съюз. Всичко това опровергава, пише той, утвърдилият се десетилетия в съветската историография и пропаганда тезис, че сключеният договор е дал възможност на Съветския съюз да спечели време, да отложи началото на войната. През август и септември 1939 г., твърди Нарински, Сталин спечелва не време, а територия⁴. Този пункт на Нарински за "печелене на време", което той таксува като пропаганда, е оспорим, защото за стратегическото настъпление на Сталин на Запад и прехвърляне на нова революционна вълна е било необходимо много време в очакване Хитлер да се вкопчи във война с Англия и Франция до степен, когато ще се създадат условия за пряко нападение срещу Германия.

Сключеният пакт за ненападение и последвалият го договор от 28 септември 1939 "За дружба и границите" с Германия дава на Сталин възможност за политически маневри между воюващите групировки. Той получава значително поле за действие в Източна Европа от Финландия до Дунав и реалния шанс да установи плацдарм за по-нататъшно настъпление към Централна и Западна Европа.

Във връзка с това според Ю. Афанасиев от всички събития преди началото на Втората световна война най-голямо внимание заслужава речта на Сталин, произнесена на заседание на Политбюро на 19 август 1939 г. Съдържанието на тази реч, твърди той, не

оставя съмнение относно агресивните намерения на съветското ръководство и неговата съпричастност към избухването на Втората световна война⁵. Тези разсъждения той аргументира с характерни моменти от същата реч на Сталин. "Ако ние сключим договор за взаимопомощ с Франция и Великобритания, Германия ще се откаже от Полша и ще търси "модус вивенди" със западните държави. Войната ще бъде предотвратена, но по-нататъшните събития могат да приемат опасен характер за СССР. Ако ние приемем предложението на Германия за сключване на пакт за ненападение с нея, тя, разбира се, ще нападне Полша и намесата на Франция и Англия в тази война става неизбежна. Западна Европа ще бъде обхваната от сериозни вълнения и безпорядък. При тези условия ние ще имаме много шансове да останем встрани от конфликта и ще можем да се надяваме за нашето най-изгодно включване във войната...

Опитът от последните двадесет години показва, че в мирно време в Европа е невъзможно да има силно комунистическо движение до такава степен, за да може болшевишката партия да вземе властта. Диктатурата на тази партия става възможна само в резултат на голяма война. Ние ще направим своя избор и той е ясен. Ние сме длъжни да приемем немското предложение и вежливо да отпратим обратно англо-френската мисия. Първото преимушество, което ще постигнем, ще бъде унищожаването на Полша до подстъпите на Варшава, включително Украинска Галиция¹⁶.

Някои от текстовете на речта на Сталин стават известни в Европа още през есента на 1939 г. чрез съобщение на френската агенция "Хавас". Съобщението обаче е опровергано от Сталин във в-к "Правда" от 30 ноември 1939 г. Но, разбира се, това опровержение е естествено, както и задължително.

В Русия тази "предполагаема реч" на Сталин от 19 август 1939 г. е публикувана за първи път през 1994 г. от Т. Бушуева, открита в секретните трофейни фондове на Специалния архив на СССР⁷. Текстът на публикуваната реч не е оригинал и това дава основание на една част от изследвачите да го причислят към вражеските фалшификации⁸. Други изследвачи пък, като В. Дорошенко, след задълбочен анализ на въпросната реч изказват становището, че тя е

дело на Сталин и трябва да бъде приета като основен и важен документ по история на Втората световна война⁹.

Съвсем категорична обаче е позицията на Ю. Афанасиев, че публикуваната реч принадлежи на Сталин. Ю. Афанасиев също е скептично настроен към сталинското опровержение от 30 ноември 1939 г. във в-к "Правда", тъй като лъжливостта на много съветски ръководители, в това число и на Сталин, според него е твърдо установен факт. Като типичен пример той сочи В. Молотов, който до последния ден преди смъртта си отрича наличието на секретни протоколи към съветско-германския пакт за ненападение от 23 август 1939 г., останал известен в историята като пакта Рибентроп – Молотов.

Достоверността на речта, смята Ю. Афанасиев, се потвърждава не само от анализа на източника, но и от много важни факти и събития от предвоенните години и от цялото следвоенно устройство на света¹⁰.

Тези становища внасят коренен обрат в утвърдилите се представи за съветско-германския пакт от 23 август 1939, за съпричастността и отговорността на съветското ръководство за разпалването на Втората световна война. За да не бъдат обаче хипотетични, е необходим нов документален материал, който да ги потвърди и за чиято наличност в секретните архиви привържениците на тая теза да не се съмняват.

Относно подготовката на Сталин за настъпателна война срещу Германия най-оживени спорове сред руските изследвачи пораждаат разсекретените "Съображения по плана за стратегическото разгръщане на въоръжените сили на Съветския съюз в случай на война с Германия и нейните съюзници". Те представляват ръкопис от 15 страници, изготвен от зам.-началника на Оперативното управление на Генералния щаб генерал-майор А. М. Василевски. По текста има уточнения и поправки от стратегически, статистически и редакционен характер, направени от Н. Ф. Ватутин – зам.-началник на Генералния щаб. Белязан е с гриф "Само лично", "Екземпляр единствен", "Особено важно". В ръкописа стои отбелязана дата май 1941 г. В края на документа са обозначени следните длъжностни лица: Народен комисар на отбраната на СССР

маршал С. Тимошенко и Началник на Генералния щаб генерал Г. Жуков. Липсват обаче техните подписи. "Съображенията"... са последният военен оперативен план на Генералния щаб – както сочи М. Мелтюхов – преди войната на Германия със СССР и е изготвен към 15 май 1941 г.

За първи път този важен и интересен документ е публикуван със съкращения от Н. Киселев през 1992 г.¹¹, а в пълен вид от Ю. А. Горков през 1993 г.¹² Ю. Горков, след като проследява развитието на военно-оперативното планиране в Червената армия в последните две предвоенни десетилетия, и особено в периода 1939 – 1941 г., стига до извода, че военно-оперативните планове на Генералния щаб от 1939 – 1940 г. и последният вариант от 15 май 1941 г. имат отбранителен характер и не предвиждат нанасяне на изпреварващ удар от Червената армия. Като допълнителен аргумент А. Горков изтъква липсата на решение за начало на войната от страна на съветското политическо ръководство и правителство.

На друго становище са обаче Б. Петров, В. Киселев, М. Мелтюхов и В. Данилов.

Б. Петров проследява изменението в стратегията на военно-оперативното планиране от 1938 до 1941 г. Според автора по сведения на маршал М. Захариев към 24 май 1938 г. е разработен доклад от началника на Генералния щаб Б. Шапошников до народния комисар на отбраната К. Ворошилов, озаглавен "За основите на стратегическото разгръщане в Червената армия"¹³. През средата на 1940 г. във връзка с изменение на международната обстановка, твърди Б. Петров, бил разработен нов вариант за стратегическо разгръщане на Червената армия. В него на войските, разгърнати северно от р. Сан, се поставя задача здраво да укрепят новите западни граници на Съветския съюз, като не допускат нахлуване на германски войски в пределите на страната. Същевременно те трябва да бъдат готови за нанасяне на поражения на германските сили, съсредоточени в Източна Прусия и в района на Варшава. Разработката на този вариант за стратегическо разгръщане на въоръжените сили окончателно е завършена през септември 1940 г. Докладът "За основите на стратегическото разгръщане на Въоръжените сили на Червената армия на Запад и на Изток за 1940 –

1941 г.", подписан от народния комисар на отбраната С. Тимошенко и началника на Генералния щаб К. Мерецков, е предоставен на 18 септември 1940 г. пред Сталин и Молотов. Документът е изготвен в един екземпляр от зам.-началника на Оперативното управление А. Василевски. В него се сочи, че главните сили на Червената армия на Запад в зависимост от обстановката могат да бъдат разгърнати на юг от Брест – Литовск със задача чрез мощен удар по направление Люблин – Краков на първия етап от войната да отрежат Германия от Балканските страни, лишавайки я от важните икономически бази. Вторият вариант предвижда удар на север от Брест – Литовск със задача да се нанесе поражение на главните сили на германската армия в пределите на Източна Прусия и нейното завладяване¹⁴. Изводът на Б. Петров е, че септемврийският вариант на плана съществено се отличава от предходния го. В него на първо място се поставят задачи за настъпление на главните сили на Червената армия.

Мнението на М. Мелтюхов относно стратегическото планиране напълно съвпада с мнението на Б. Петров. Той смята, че планът от 18 септември 1940 г., представен на правителството, е разгледан на 5 октомври и след преработване е утвърден на 14 октомври 1940 г. Но работата по уточняване на втория вариант продължава. Към 11 март 1941 г. е подготвен още един вариант, а към 15 май 1941 г. – окончателният вариант, от който Червената армия трябва да се ръководи в началото на войната. М. Мелтюхов също смята, че даже в първите варианти на плана основно място се отделя на настъпателни действия от страна на СССР¹⁵.

Съдържанието на "Съображенията", анализирано от Ю. Афанасиев, не оставя съмнение за намеренията на съветското ръководство от пролетта на 1941 г. да проведе широкомащабна подготовка за нанасяне на изпреварващ удар срещу Германия¹⁶.

Като главна стратегическа цел на войските на Червената армия в плана се посочва разгромът на главните сили на немската армия, разгърнати на юг от линията Брест – Демблин. Следващата стратегическа цел е чрез настъпление от района на Катовице в северна или северозападна посока да се разгрозят крупните сили от центъра и северното крило на германския фронт и да се завладее територията на бивша Полша и Източна Прусия.

Най-близка задача – да се разгроми германската армия на изток от река Висла и в посока Краков, за което:

а) главният удар посредством силите на Югозападния фронт, да бъде нанесен в посока на Краков, Катовице, като се отреже Германия от нейните южни съюзници;

б) спомагателният удар с лявото крило на Западния фронт да се нанесе в направление Седлец, Демблин, с цел да се скове Варшавската групировка и да се овладее Варшава, а така също да се съдейства на Югозападния фронт в разгрома на Люблинската групировка на противника;

в) да се води активна отбрана срещу Финландия, Източна Прусия, Унгария и Румъния и да има готовност за нанасяне на удар срещу Румъния при благоприятна обстановка...¹⁷.

На общия стратегически замисъл са подчинени и задачите на фронтвете. Северният, Северозападния (освен неговото ляво крило) са били длъжни да водят активни отбранителни действия. На Югозападния фронт се поставяли задачи:

а) с концентричен удар на армиите от дясното крило на фронта да се обкръжи и унищожи основната групировка на противника източно от р. Висла в района на Люблин;

б) едновременно с удар от фронта на Сенява, Перимишъл, Лютовиск да се разбият силите на противника по Краковското и Сандомирското направление и да се овладее районът на Краков, Катовице, Келце, като се има предвид по-нататък да се настъпва от този район в северно или северозападно направление за разгром на крупните сили на северното крило на фронта на противника и овладяване територията на бивша Полша и Източна Прусия;

в) здраво да се отбранява границата с Унгария и Румъния и да има готовност за нанасяне на концентрични удари срещу Румъния от района на Черновци и Кишинев с най-близка цел да се разгроми северното крило на румънската армия и да се излезе на рубеж р. Молдова, Яси¹⁸.

За да се осигури изпълнението на този план, се предвижда съевременно да се проведат следните мероприятия, без които е невъзможно нанасяне на внезапен удар по противника както по въздуха, така и по сушата:

1) да се проведе скрито мобилизиране на войските под предлог учебни запасни сборове.

2) във вид на лагеруване да се проведе тайно съсредоточаване на войските близо до западната граница, преди всичко да се съсредоточат всички армии от резерва на Главното командване.

3) тайно да се съсредоточи авиацията върху полевите летища от отдалечените окръзи и тогава да се започне разгръщане на авиационния тил.

4) постепенно във вид на учебни сборове и тилови учения да се разгърнат тилът и болничната база¹⁹.

В "Съображенията" се подчертава: За да бъдем обезпечени от възможен внезапен удар на противника, за да се прикрие съсредоточаването и разгръщането на нашите войски и тяхната подготовка за настъпление, е необходимо:

1) да се организират здрава отбрана и прикритие на държавните граници, като се използват всички войски на пограничните окръзи и почти цялата авиация, предназначена за разгръщане на Запад.

2) да се разработи детайлен план за противовъздушна отбрана на страната и се приведат в пълна готовност средствата на ПВО²⁰.

Това, че "Съображенията" са били действащ оперативен план, се доказва от започналите мероприятия на Генералния щаб на Червената армия за мобилизация на войските; тяхното скрито съсредоточаване на Западната граница, придвижване на военни складове с боеприпаси на Запад, строителство на летища близо до границата. От средата на май 1941 г. започва придвижването на Забайкалския, Северо-Кавказкия, Приволжкия и Уралския военен окръг, на 16, 19, 21 и 22 армия. Армиите от резерва на Главното командване се дислоцират, съблюдавайки маскировката, по железопътните линии, които продължавали да работят по график за мирно време. През първата половина на юни започва скрито мобилизиране на войските под формата на големи учебни сборове, в резултат на което бойните части от западните погранични окръзи получили близо 800 хиляди души попълнение²¹.

От средата на юни придвижването на войски към западната граница се засилва още повече. В периода 14–19 юни командващите западните погранични окръзи получават директиви за дислоци-

ране от 21 до 25 юни на фронтовите управления на полеви командни пунктове. На 19 юни се получава заповед за маскировка на летищата, воинските части и важни военни обекти²². В Червената армия, сочи В. Данилов, се разгърнала трескава подготовка за нанасяне на изпреварващ удар срещу Вермахта. И това според него е един от най-силните аргументи, опровергаващи твърденията на традиционната историография относно подготовката на страната и армията за отпор на агресора. За това, че Червената армия се готви за настъпление, твърди авторът, красноречиво говорят и спомените на маршал К. Рокосовски, тогава командир на девети механизирани корпус в Киевския военен окръг. "Последвалите след това от щаба на окръга разпореждания до войските за извеждане на артилерията на артилерийски полигони, намиращи се в пограничната зона, и други нелепи при тази обстановка разпореждания, предизвикаха пълно недоумение... Ако се съдеше по съсредоточаването на нашата авиация на летища в предната линия и разполагането на складове с централно значение в полосата близо до фронта, всичко това приличаше на подготовка за скок напред, а разположението на войските и провежданите мероприятия в тях не съответстваха на това... Във всеки случай, ако е съществувал някакъв план, то явно не е съответствал на създадената обстановка преди началото на войната."²³

Едновременно с подготовката на стратегическото планиране, през периода 1939 – 1941 г. е извършена и колосална работа за модернизация и превъоръжаване на Съветската армия. Бюджетните разходи за военни цели нарастват от 26,6% за 1939 г. до 32,6% през 1940 г. През 1940 г. за военни нужди са изразходвани 26% от годишния обем на промишлената продукция. В САЩ този показател е бил 10,8%, а в Германия през 1939 г. – първата военна година – 23%. Ежегодният прираст на военната продукция през периода 1938 – 1940 г. е 39%, три пъти превъзхождал прираста на цялата промишлена продукция. От 1939 г. до първото полугодие на 1941 г. съветските войски получават от военната промишленост 92,4 хил. оръдия и миномети, 7,4 хил. танка и 17,7 хил. бойни самолети. През 1941 г. съветските въоръжени сили са превъзхождали всяка страна от света по количество на бойна техника²⁴.

Развитие на въоръжените сили на СССР през 1939 – 1941 г.

	На 1. 01. 1939	На 22. 06. 1941 г.
Личен състав (хиляди)	1943	5710
Дивизии	136	303
Оръдия и минохвъргачки (хил.)	55,8	115,9
Танкове (хиляди)	18,4	23,3
Бойни самолети (хил.)	17,5	22,4

Тези данни напълно опровергават мита за неподготвеност на Червената армия за война през лятото на 1941 г. Истинските причини за поражението на съветските войски в началото на войната десетилетия бяха съзнателно прикривани и изопачавани.

Данните за загубите на съветските войски в началото на войната са поразяващи. Към средата на юни 1941 г. от 170 съветски дивизии, поели първия удар на войските на Вермахта, 28 са напълно разгромени, 70 дивизии загубват 50% от своя личен състав и техника. Особено жестоки загуби претърпяват войските от Западния фронт. През първите три седмици на войната Червената армия загубва огромно количество военна техника – 6 000 танка, повече от 20 000 оръдия и минохвъргачки, 3 468 самолета. На 22 юни 1941 г. германците унищожават 1200 самолета, от тях повече от 800 на земята. Към края на 1941 г. Червената армия загубва почти целия първи стратегически ешалон – най-подготвените кадрови войски. В немски плен попадат 3 900 000 души²⁵.

Кои са причините за тази грандиозна катастрофа?

Според В. Санилов трагедията от 22 юни е следствие от замислената стратегия за изпреварващ удар срещу Германия. На тази стратегия е подчинено оперативното разгръщане на съветските войски от първия стратегически ешалон. Но войната започва с мощен и неочакван удар на противника и съветските войски се оказват в състояние нито за нападение, нито за отбрана²⁶.

Другият важен момент от началото на войната, на който обръща внимание В. Данилов, е утвърдилото се схващане във военноисторическата литература, че Генералният щаб е допуснал груба грешка, като е разположил основните материални средства близо до държавната граница. Още в първите часове на войната те се оказват в зоната на огнения германски валеж. Две седмици след

началото на войната немските войски завладяват близо 200 склада с гориво, боеприпаси и въоръжение. Отстъпвайки, съветските войски са били принудени да унищожават значително количество боеприпаси и гориво. През първите три седмици от войната на Югозападния фронт са били унищожени 1 933 вагона боеприпаси и 38 047 тона гориво²⁷.

"Колкото и да ни е мъчно да признаем, заключава В. Данилов, разполагането на тези материални средства не е било обикновен пропуск, а е било продиктувано от необходимостта за ефективно обезпечаване на настъпващите войски или по-точно на планираното настъпление. Сталинската стратегия за победоносна настъпателна война през 1941 г. донася тежки поражения на Червената армия. Бремето на отбранителна, патриотична война, не тази война, която планирал Сталин, ляга върху плещите на народа. Именно народът с цената на невероятни загуби постига победа през 1945 г."²⁸.

И така, при разглеждане на въпроса за съветска стратегия в началото на Втората световна война, се налага изводът, че скоро не може да се постави точка на този проблем. Необходими са още нови архивни документи и цялостен компаративен анализ на изследванията от свързаните с Втората световна война други страни.

Самият факт, че редица автори, при това признати изследвачи, изграждат тези, близки или почти близки до идеологизираните и политизирани официални версии на Съветското ръководство, се основава на обстоятелствата, предизвикващи съмнения за автентичността на речи на Сталин, на военни планове и т. н., говори за крещящата необходимост от пълно разсекретяване на архивите. Но по известни и неизвестни съображения това няма да стане скоро и историческата мисъл ще продължава да се опира на редица косвени доказателства, поне до времето, когато на международни форуми ще се преогледат и преоценят различните подходи за началото на Втората световна война. Към тези подходи бяха и усилията на автора в настоящата статия.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Афанасьев, Ю.** Другая война: история и память. – В: Другая война 1939 – 1945. М., 1996, с. 19–20.

² **Невежин, В.** Идея наступательной войны в Советской пропаганде 1931 – 1941 годов. – Преподавание истории в школе, 1994, № 5, с. 8.

³ Пак там.

⁴ **Наринский, М.** На пороге войны. – В: Другая война 1939 – 1945, М., 1996, с. 35–41.

⁵ Вж. **Афанасьев, Ю.** Цит. съч., с. 21.

⁶ Пак там.

⁷ **Бушуева, Т.** Проклиная – попробуйте понять. – Новый мир, 1994, № 12.

⁸ **Безыменский, Л.** Советско-германские договоры 1939 г. – В: Новые документы и старые проблемы, Новая и новейшая история, 1998, № 3.

⁹ **Дорошенко, В.** Сталинская провокация второй мировой войны. – В: Другая война 1939 – 1945. М., 1996, с. 60–72.

¹⁰ Вж. **Афанасьев, Ю.** Цит. съч., с. 22.

¹¹ **Киселев, В.** Упрямые факты начала войны. – Воен. ист. журн., 1992, № 2, с. 14–22.

¹² **Горьков, Ю.** Готовил ли Сталин упреждающий удар против Гитлера в 1941 г.? – Новая и новейшая история, 1993, № 3.

¹³ **Петров, Б.** О стратегическом развертывании Красной Армии накануне войны. – Воен. ист. журн., 1991, № 12, с. 10–12.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ **Мельтюхов, М.** Споры вокруг 1941 года: опыт критического осмысления одной дискуссии. – В: Готовил ли Сталин наступательную войну против Гитлера? М., 1995, с. 94–95.

¹⁶ Вж. **Афанасьев, Ю.** Цит. съч., с. 24.

¹⁷ Вж. **Горьков, Ю.** Цит. съч., с. 41.

¹⁸ Пак там, с. 43.

¹⁹ Пак там, с. 43–44.

²⁰ Пак там.

²¹ Вж. **Киселев, В.** Цит. съч., с. 14–15.

²² **Данилов, В.** Сталинская стратегия начала войны. С планы и реальность. – В: Другая война 1939 – 1945. М., 1996, с. 146.

²³ Пак там, с. 147.

²⁴ Мельтюхов, М. Идеологические документы мая – июня 1941 года о событиях второй мировой войны. – В: Другая война 1939 – 1945. М., 1996, с. 98.

²⁵ Вж. Данилов, В. Цит. съч., с. 143.

²⁶ Пак там, с. 150.

²⁷ Пак там, с. 151.

²⁸ Пак там, с. 151–154.